

“Kültürel Değişim ve Gelişim Bakış Açısıyla Geçmişten Günümüze Anadolu Türk Halk Edebiyatı”

Prof. Dr. Erman ARTUN

Türk kültürü; Türklerin göçüp yerleştikleri devlet kurup egemen oldukları bütün ülkeleri kapsar. Dokuz yüz yıl önce Anadolu'ya akıp gelen insan dalgaları Türk diliyle birlikte kendilerine özgü inanışlarını, törelerini, geleneklerini sanatlarını da beraberlerinde getirdiler. Bunlardan bazıları aynen saklanmış, bazıları da Anadolu kültüründe yeni bir oluşumla yeniden şekillenmiştir. Türk kültürü tarih sürecinde kendine miras kalan kültürleri sentez yaparak onlara kendi ulusal damgasını vurmuştur.

Türkler konar göçer yaşamın gereği olarak Müslüman olmadan önce, çeşitli uygarlıklara sahip oldukları gibi değişik inanç sistemleri ve dinleri de benimsemişlerdir. Türkler sık sık yurt değiştirerek, dünyada geniş bir alana yayılmışlar, tarihsel süreç içinde pek çok kültür, inanç sistemi ve dinlerin etkisinde kalarak farklı uygarlıklar yaşamışlardır. Bu nedenle Orta Asya'dan günümüze değişen ve gelişen bir edebiyatları olmuştur (Günay,1992:1).

Türk topluluklarının tarih boyunca değişik inanç sistemlerini benimsemeleri sosyal, siyasal ve kültürel yapılarında da çeşitli değişim, dönüşüm ve gelişimlere yol açmıştır. Çeşitli coğrafyalarda devlet kurup egemen olan Türklerin tarihlerinin önemli bir bölümü yazıya geçirilmediği ve elimize ulaşmadığı için İslâmiyet öncesi dönemle ilgili bilgilerimiz sınırlıdır

Edebiyatımızın ilk ürünleri, göçebe bir kültürün belirleyici izlerini ve niteliklerini taşımaktadır. Türkler Anadolu'yu yurt tutmadan önce Orta Asya'da ayrı ayrı boylar halinde yaşıyordu. Yaşamlarını önceleri avcılık, hayvancılıkla sürdürüyorlardı. Bir bölümü daha sonra yerleşik, toprağa bağlı yaşama geçmişti. Onların konar-göçer ve yerleşik yaşamları yabancı etkilerden uzak olduğu için yerel bir özellik taşır. Öz ve biçim yönünden edebiyatları millîdir, sözlü ve yazılı olmak üzere iki koldan yürümüştür. Sözlü edebiyat, sözlü kültür ortamıyla yayılmış ve taşınmıştır. Yazılı edebiyat, yazının kullanılmasından sonra ortaya çıkmıştır. Sözlü ürünlerle yazılı ürünler arasında büyük farklar yoktur. Bu nedenle sözlü ve yazılı edebiyat geleneği hemen hemen aynıdır.

Türk edebiyatı, çok eskilere dayanmaktadır. Kutadgu Bilig ile Divanü Lugati't-Türk'teki manzum parçalar, Budizm ve Maniheizm çevresinde yazılan eserler, İslâmiyet öncesi Türk edebiyatı hakkında bize bilgi vermektedir (Köprülü, 1981:20-26). Ayrıca çeşitli kaynaklarda birbirlerini tamamlayan bilgiler buluyoruz (Caferoğlu, 1958:179; Arat, 1965: XI; Gökalp, 1925: 303-331).

İslâmiyet öncesi Türk şiirinin günümüze gelen en eski örnekleri sözlü halk şiirleridir. Elimize geçen ilk örnekler 11. yüzyılda ve daha sonraki yıllarda yazıya geçirilmiş ürünler ve Doğu Türkistan'da Maniheist ve Budist Uygur kültür çevresinde yaratılmış olanlardır (Tekin, 1986:7).

Türk şiirinin en eski dönemi “İslâmiyet Öncesi Türk Şiiri” diye adlandırılabilir. Bu dönemin, teorik olarak, başlangıcından 11. yüzyıla kadar sürmüş olduğu düşünülebilir. Ancak Türk şiirinin bize kadar gelebilen en eski örneklerinin 8. yüzyıldan kalma olduğu göz önünde tutulursa, İslam öncesi Türk şiirinin 8-11. yüzyıllar arasındaki dönemi kapsadığı söylenebilir. İslâm öncesi Türk şiir geleneğinin Doğu Türkistan'daki Budist Uygurlar arasında 13. yüzyıl sonlarına kadar devam etmiş olduğu dikkate alınırsa, bu dönemi 8-13. yüzyıllar arası kabul edebiliriz (Tekin, 1986:3).

Sözlü gelenek ürünleri, dinî veya toplumsal amaçlı toplantılarda yer alırdı. Bozkır kökenli topluluklarda sevinç de acı da toplu tören ve yeme içme toplantılarıyla kutlanır, paylaşılırdı. Şölen, totemin yılda bir kurban edildiği dinî içerikli bir toplantıydı. Sığır töreni, boyun bütün erkeklerinin katıldığı sürgün avı sonrasında yapılırdı. Yuğ, sevilen sayılan bir kimsenin ölümü üzerine yapılan bir cenaze töreniydi. Bu tür toplantıları, “kam”, “baksı”, “ozan”, “şaman” vb. adı verilen yarı kutsal kişiler yönetir, kopuz eşliğinde törenin içeriğine uygun şiirler söylenirdi. Bunların yarı kutsal kişiler olarak tanınmasında hekimlik ve büyücülük yapmalarının da önemli rolü vardır.

Yazının kullanılmasıyla birlikte, sözlü edebiyatın arkasından yazılı edebiyat dönemi başlamıştır. Türk edebiyatının yazılı ilk örnekleri 6. yüzyıldan kalmaz. Orta Asya Türklerinden kalan bu yazılı ürünler buldukları bölgelere göre “Orhun Yazıtları”, “Yenisey Yazıtları” ve “Altay Yazıtları” olarak adlandırılır. Orhun Yazıtları, Göktürklerden kalan hem Türk tarihinin hem de Türk dilinin ilk ürünleridir. Bu yazıtlar resmi ağızdan yazılmış tarih niteliği taşımaktadır. Uygur yazma ve basmalarının çoğunu Budizm’e ilişkin çeviriler oluşturur. Orhun yazıtlarının siyasal içeriği, Uygur yazmalarında dinsel içeriğe dönüşmüştür.

Türkler, İslamiyet kültür dairesine girdikten sonra yurt değiştirerek yeni yurtları Anadolu’ya geldiler. Yeni yurttaki doğası gereği günlük yaşam ve değer yargıları da değişikliğe uğradı. Anadolu’da yaşanan kültür sentezi Türk kültür potasında eriyerek yeni bir alaşım oluşturmuştur (Artun, 2001:27).

Türk edebiyatı çok eskilere dayanmaktadır, Türkler İslâmiyet’ten önce o günkü inanç sistemlerine kültür ve geleneklerine bağlı bir edebiyata sahiptiler. İslâmiyet öncesi Türk şiiri kültürleşme sürecinde İslâmî kültürün etkisiyle yeni edebiyatlarla, şekil ve türlerle tanıştı. Mitlerle örülü ozan-baksı destan geleneğine bağlı şiirler, İslâmî öğelerle örülerek yeni bir biçime dönüşmüştür (Arat,1969:XI; İnan,1969:547; Dizdaroğlu,1994:4).

İslamiyet Sonrası Anadolu Türk Edebiyatı

Türklerin İslâmiyeti kabulünden sonra dünya görüşü ve yaşama biçimlerinde meydana gelen değişiklikler şiire de yansımıştır. 10. yüzyıldan başlayarak İslâmî kültür ve Arap Fars şiirinin etkisiyle Türk şiiri yeni konular ve anlatım biçimleri kazanarak yeniden şekillenmeğe başlamıştır. Aynı uygarlığa bağlı kültürler, aynı dünya görüşünde birleşirler. Bir uygarlığın dünya görüşü de o uygarlığa özgü bir edebiyat anlayışı doğurur. Edebî eserler de yaşayan bir kültür topluluğunun değerler sistemine göre şekillenir.

İslamiyet sonrası ilk dönemde, İslâmî kültüre rağmen İslamiyet öncesi yaşama biçimiyle olan bağlar korunmuştur. Şiirde de Türk kültür tarihi içinde zincirleme sürekliliği bulabiliriz. İslamiyet öncesi şiirler yerini dinî konulu şiirlere bırakmış ya da bünyesine yeni öğeler olarak İslâmî yapıya bürünmüştür (Kaplan, 1981:1). Bunun yanı sıra dinî menkıbeleri, kıssa ve destanları anlatan meddah, kıssahan adlı sanatçılar edebiyatımıza İslâmî kaynaklı konular taşımaktaydılar (Köprülü, 1981:41). Yeni coğrafyada bir yandan tercümeyle Arap ve İran edebiyatlarına uygun yeni bir edebiyat anlayışı oluşurken, diğer yandan Arap ve İslam edebiyatlarından gelen kahramanlık hikâyeleriyle dinî - destani edebiyat ve geniş halk kitlelerine seslenen Türk şiir geleneği sürüyordu (Çetin, 1997:30). Eserlerdeki İslâmî öğeler Türk dünya görüşü ve kültürüyle yeniden şekillenmiştir.

Anadolu’da yeni bir kültür senteziyle oluşan Türk edebiyatı, divan edebiyatı, dinî-tasavvufi halk edebiyatı gibi disiplinlere ayrılmasına rağmen aynı kültür kaynaklarından besleniyordu. Bunlar; Kur’an ve hadisler, peygamber ve evliya menkıbeleri, tasavvuf, şehname, Arap, Fars ve Hint edebiyatlarından aktarılan çeşitli eserler ve bunlara ek olarak yerli ve millî malzemelerdi. Bu ortak malzemenin edebiyata yansımaları Anadolu’da farklı edebiyat disiplinlerinin doğmasına neden oldu; fakat sanatçıların hayatı algılayışları çok farklı değildi (Artun, 1996:11).

Kültür kaynaklarının Orta Asya’dan Anadolu’ya çağlar boyu süren bir süreçte Türk şiirini şekillendirici etkisi vardır. Türklerin İslâmiyet’i kabulünden sonra dünya görüşü ve yaşama biçimlerinde meydana gelen değişiklikler şiire de yansımıştır. 10.yüzyıldan başlayarak İslâmî kültür ve Arap Fars şiirinin etkisiyle Türk şiiri yeni konular ve anlatım biçimleri kazanarak yeniden şekillenmeğe başlamıştır.

13. yüzyılda, Türk şiiri, 1) nazım şekli ve vezin 2) tercüme 3) konu olmak üzere üç kolda gelişmiştir. Bu yüzyılda yazılı edebiyatın kültür malzemesi Farsça’dan kurtulup Türk diline dönmeğe başlamıştır (Kut, 1994: 127). Anadolu’da yeni bir kültür senteziyle oluşan Türk edebiyatı aynı kültür kaynaklarından beslenmelerine rağmen, bu ortak malzemenin çevrelere farklı yansımaları nedeniyle divan edebiyatı, âşık tarzı Türk halk edebiyatı ve dinî tasavvufi halk edebiyatı adlarını alan üç disipline ayrıldı. Fakat sanatçıların hayatı algılayışları çok farklı değildir (Artun, 1996:14).

Ozan- baksı veya destan geleneği diye adlandırabileceğimiz İslamiyet öncesi Türk edebiyatı geleneği Anadolu’da İslamiyet ve Osmanlı kültür potasında şekillenmiştir. Bu gelenek yeni coğrafyada, yeni bir hayat anlayışı ve beğenisine cevap verecek bir biçim ve öz kazanmıştır. Tasavvuf diğer

edebiyatları olduğu gibi âşık edebiyatını da şekillendiren bir yol, bir yaşama biçimi olmuştur. Şiiri Anadolu'da şekillenirken yeniden yapılanmıştır. Büyük şehirlerin çevresinde oluşan üst kültür edebiyatta farklılıklar doğurmuştur. Anadolu'da ise konar-göçer, köy, kasaba çevrelerinde İslâmî kültür etkisiyle, Orta Asya kültüründen farklı, fakat büyük şehirlerin çevresinde oluşan üst kültürü de yakalayamayan bir çevre oluşmuştur (Artun, 1996:11-25).

Divan edebiyatı dil ve anlatımda halktan gittikçe uzaklaşmakla birlikte halk edebiyatını düşünce ve anlatım yoluyla sürekli beslemiştir. Divan şiiri millî ve yerli kaynaklardan uzaklaşıp dış kaynaklardan etkilenmiş, halk şiiri ise millî ve yerli kaynaklara belli ölçüde bağlı kalıp dış kaynaklardan daha az etkilenmiştir (Artun, 1996:11-25). 13.-15. yüzyıllar Türk edebiyatının geçiş dönemidir, İslâmiyet öncesi edebiyatın yansıması kuvvetlidir, eski edebiyatın bir çok ögesi korunurken İslâmî ve millî öğeler yeni kültürde başarıyla birleştirilmiştir.

Anonim halk edebiyatı, kimin tarafından söylendiği bilinmeyen, halkın ortak malı olan edebiyattır. En belirgin özelliği sözlü olmasıdır. Teknik yönden tam anlamıyla bir sanat eseri özelliği göstermemekle birlikte bu ürünler millî bir karaktere sahiptir. Anonim edebiyatımızda şiir ile musiki iç içe birbirini tamamlayarak tarihî süreçte yaşamıştır. Yaşayan âşık edebiyatında âşığın şiirlerini müzikle birlikte söylemesi halk edebiyatımızın geçmişten gelen hareketinin devamlılığını gösterir (Köprülü, 1981:12).

Anonim edebiyat ürünleri, sözlü olduğu için halk arasında dilden dile geçerken değişikliğe uğrar. Aynı ürün çeşitli bölgelere yayıldığında bölgenin özelliklerini alır. Anadolu sahasındaki anonim edebiyat, İslâmiyet öncesi Türk edebiyatının İslâm kültürü içindeki devamıdır. İslâmiyet sonrası anonim halk edebiyatının temel ürünleri kabul edilen atasözü, destan, masal, bilmece, mani, türkü, ağıt vd. türlerinde büyük gelişme görülür.

Halk edebiyatının dallarından biri olan anonim edebiyat sözlü edebiyat geleneğinde destan, halk hikâyesi, masal, fıkra, efsane, bilmece, atasözü, alkış, kargış, tekerleme, türkü, mani, karagöz, ortaoyunu gibi türlerdeki ürünleri kapsar. Bunların anonim olarak değerlendirilmesi, ya yaratıcılarının bilinmemesinden ya da ortaklaşa bir çaba ürünü olarak kabul edilmelerinden ileri gelmektedir (TL, C.6, 1994: 26). Anadolu sahasındaki halk edebiyatı İslâmiyetten önceki Türk edebiyatının İslâm kültürü içerisindeki devamıdır.

Âşık Edebiyatının Anadolu'da Oluşması

Ozan-baksı geleneğinin Anadolu'daki örnekleri tespit edilememiştir. 16. yüzyılda yazıldığını sandığımız örnekler, âşık tarzı şiir geleneğinin ilk örnekleri olarak alamayacağımız olgunlaşmış örneklerdir. Anadolu'da bir sentezle şekillenerek bir yaşama biçimi ve değerler bütününe dönüşmüş dinî -tasavvufî halk edebiyatı âşıklık geleneğini derinden etkilemiştir. Anadolu'da oluşan yeni kültürel kimlikle oluşan âşık tipi Anadolu konar-göçer ve yerleşik düzeninin ürünüdür. Genelde göçer kültürün ürünü olan epik şiir kaybolmaya başlarken, toprağa bağlı insanın lirik şiiri ortaya çıkmıştır.

Anadolu'da oluşan âşıklık geleneğinin şekillenip günümüzdeki biçimini almasında tarihî, kültürel mirasın, sosyal çevrenin rolü önemlidir. Kültür kaynaklarının Orta Asya'dan Anadolu'ya çağlar boyu süren bir zaman sürecinde âşıklık geleneğini şekillendirici bir etkisi vardır. Orta Asya Türk kültürü, İslâmî kültür, yeni yurt Anadolu'da kültür sentezi. âşıklık geleneğinin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır.

Âşıklık geleneği Osmanlı Türk kültür varlığının önemli bir bölümünü oluşturmuştur, kendine özgü icra töresi, geleneğe dayalı yapısı âşık olmak ve âşıklığı sürdürmek için gereken kuralları olan bir gelenektir (Artun,1996:19).

Âşık, hem döneminde hem de sonraki dönemlerde sesini geniş kitlelere duyurmuş bir sanatçıdır. Her edebiyat akımı gibi, âşık şiiri de kendi döneminin zihinsel atmosferinin bir sonucu olarak oluşmuştur. Âşık yaşadığı kültürel ortamla iç içedir, âşık şiiri toplumun ihtiyacına bağlı olarak ortaya çıkmıştır (Çobanoğlu 2000:333).

Efsaneyle tarihin kaynaştığı, sözlü gelenekte oluşmuş ozan-baksıların taşıdığı kültür, âşık şiirini beslemiştir. Âşık şiiri geleneği; İslâmiyet, Anadolu ve Osmanlı kültür potasında şekillenerek yeni coğrafyada yeni bir bakışla, yeni bir hayat anlayışına ve zevkine cevap verecek bir biçim ve öz

kazanmıştır (Artun,1996:14). Ozan-baksı geleneği her ne kadar âşık edebiyatını beslese de, ozan ve âşık iki ayrı kültür dairesine ait oldukları için millî öze bağlı ozan-baksı tipi âşık tipinin prototipi değildir. Âşık tipi Anadolu coğrafyasında yeni bir kültürle, İslâmî öze bağlı olarak oluşan yeni bir tiptir.

Âşıklık geleneği ve âşık şiiri sözlü kültür ortamının ürünüdür. Bağımsız bir sosyo-kültürel kurum kimliğiyle 16. yüzyılda başladığı kabul edilen gelenek, günümüzde de sürmektedir. âşıklık geleneği Türk toplumunun bütün sosyo-kültürel katmanlarınca özümsemiş, Osmanlı döneminden günümüze ortak kültürü oluşturan değerleri bünyesinde barındıran kurumlaşmış bir gelenektir (Çobanoğlu 2000: 1)

Âşık mistik birlik arayan dervişle, dans ve müzik eşliğinde İslâmiyet öncesi inanç sistemleriyle beslenen destan kültürünün taşıyıcısı ozandan işlevsel olarak ayrılır. Âşıklar halkın sesini, duygu ve düşüncelerini duyurma işlevini üstlenirler (Başgöz,1977:252). Anadolu'da, köy, kasaba ve konar-göçer çevrelerinde İslâmî kültür etkisiyle Orta Asya Türklerinden farklı, fakat büyük şehirlerin etrafında oluşan üst kültürü de yakalayamayan bir kültür oluşmuştur. Âşık tarzı şiir bu kültürün ürünüdür.

Âşık edebiyatı, ozan-baksı geleneğinin Anadolu'da yaşama biçiminin değişmesiyle ortadan kalkması üzerine 15. yy'dan sonra Anadolu'da başlamıştır.. İslâmiyet sonrası Anadolu'da gelişen bütün edebiyatlara İslami dünya görüşü hakimdir. Bu nedenle din dışı kurallar taşımaz. 15. yüzyıldan sonra Anadolu'da âşık edebiyatı geleneği başlamış, ozanın yerini âşık, kopuzun yerini "karadüzen, bağlama, çöğür, tanbura, cura" vb. almıştır (Köprülü, 1989: 57).

Millî öze bağlı epik şiirler söyleyen ozan-baksılar Anadolu'da yeni kültürel kimlikle yeniden şekillenen Türk edebiyatında yerini İslâmî öze bağlı lirik şiirler yazan divan edebiyatının şairlerine, tekke edebiyatının hak âşıklarına, âşık tarzı şiirin âşıklarına bıraktılar. Yeni nazım anlayışı ve aruz ölçüsüyle yeni ve klasik bir edebiyat oluşturmağa çalışan aydın kesimin yanında dörtlük esasına ve hece ölçüsüne dayanan edebiyat geleneği de âşıklarca sürdürüldü, iki ayrı yapı ve anlayış çerçevesinde gelişen Türk edebiyatı sosyal hayata bağlı olarak sürdü (Eraslan, 1994:114).

Divan edebiyatı üst kültüre seslenmesine karşılık âşık tarzı edebiyat geniş halk kitlelerine seslenir. Her bölge ve yörenin kültür, dil ve beğenisiyle oluşan âşıkların şiir çevresinde az da olsa farklılıklarla âşıklık geleneği şekillenmiştir. Bireysel yaşantının toplumsal örnekleri olan anonim ürünler âşıklık geleneğini besler. Anadolu'da âşıklar toplumsal, tarihsel olgular karşısında epik diye niteleyebileceğimiz bireysel olgu ve durumlar karşısında lirik bir söyleyiş geliştirmişlerdir. âşık aktarmacıdır, önce usta malı diye gelenekte adlandırılan usta âşıkların ürünlerini söyler ustalaştığında yaratıcı olarak gelenek çerçevesinde kendi şiirlerini söyler (Artun,1996:14). Âşık şiiri, genellikle doğaçlamayla yaratılır, yayılır.

Divan şairleri ve âşıklar ortak yaşadıkları kültürü, aldıkları eğitime, buldukları şiir çevresine, seslendikleri kültür çevrelerine, geleneklerine özgü edebî şekillerle ortaya koymuşlardır. Farklı şiir ve kültür çevrelerinde bulunmaları nedeniyle aralarında estetik fark vardır (Tatçı,1997:3). Âşığın şiirlerinde âşığın dünyası ve seslendiği toplum gizlidir. Âşıklar, divan şairlerinin aksine Türk, Arap, İran asıllı tarihî ve mitolojik kahramanları sembolik bir öge olarak anarlar (Tatçı,1957:427).

Âşık, hem döneminde hem de sonraki dönemlerde sesini geniş kitlelere duyurmuş bir sanatçıdır. Her edebiyat akımı gibi, âşık şiiri de kendi döneminin zihinsel atmosferinin bir sonucu olarak oluşmuştur. Âşık yaşadığı kültürel ortamla iç içedir, âşık şiiri toplumun ihtiyacına bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Toplum bilinciyle âşık şiiri arasında bir bağ vardır. Âşık şiiri, halk arasında mayalanmış, halkın kültür yapısını belirleyen yaşadığı toplumun dokusudur.

Âşıklar halkın ortak duygu ve düşüncelerini özellikle sosyal ve tarihî konulu şiirleriyle dile getirerek geniş kitlelere yayarak Türk kültürünün taşımacılığını, koruyuculuğunu yaparlar. Âşık tarzı şiir toplumun ihtiyacına bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Toplum bilinciyle bu şiirler arasında bir bağ vardır. Bir tarihi olayın toplum üzerinde etkisinin bilinmesi onu temellendirmekte önemlidir. Bu yönüyle âşık şiirinin bir bölümü sosyal tarihe kaynaklık eder.

Âşık şiiri eski Türk şiiri öğelerini bünyesinde barındırıp günümüze getirerek Türk kültürünün sürekliliğine katkı sağlamıştır. Âşıklar şiirlerinde tasavvuf düşüncesini halk dili ve kültürüyle

bütünleştirerek işlemler ve Anadolu'da Moğol istilası sonrası maddî manevî yıkıma uğrayan insanlar ortak duygularda birleştirerek yeni bir yurt kurulmasında olumlu bir katkı sağlamışlardır. Âşık şiiri, divan şiiriyle, Tekke şiiriyle geçişlerle bağ kurarak zümreler arası alış verişin sağlanmasında köprü görevi yapmışlardır. Divan şairi aydınlar arasında Osmanlı kültürünü yayarken âşıklar da halk aydını olarak Osmanlı - Türk Kültürünü halk arasında yaymışlardır. Halkın Osmanlı Türk kültürü çevresinde toplanmalarına yardımcı olmuşlardır.

Âşıklar, mutasavvıf olmasalar da, tekke âşıklarıyla aynı motifleri kullanarak mecazi aşkla, gerçek aşk arasında bir köprü, bir bağ kurmuşlardır. Bu yolla geniş anlamlı ve daha geniş çevreye hitap edecek bir şiir estetiğine ulaşmışlardır. Âşık edebiyatıyla, divan edebiyatı dil ve üslup yönünden farklı özellikler gösterir. Âşık edebiyatının beslendiği ve geldiği çevrelerin diliyle divan edebiyatının dili arasında büyük farklılıklar vardır. Âşıkların günlük konuşma dilini kullanmaları, şiirlerini saz eşliğinde söylemeleri, divan şiirinin üst kültürünü yakalamayan geniş halk kitleleriyle kolaylıkla bütünleşmesini sağlamıştır. Âşıklar Osmanlı-Türk kültürünün belirleyici dinamiklerinden olmalarının yanı sıra Türk dilinin doğal gelişimine ve Türk diliyle şaheserler yaratacak edebiyata zemin hazırlamışlardır.

Dinî-Tasavvufi Halk Edebiyatının Oluşması

Maveraünnehir bölgesini tamamen kendi atmosferine dahil eden İslamiyet, XI. yüzyılda Türk dünyasının büyük bir bölümünce kabul edilmiş ve yaşanmaya başlanmıştı. Yeni bir dinin medeniyet dairesine giren bütün toplumlar gibi Türkler de bir yandan İslam öncesi inançlarından kalan ve İslam'la çelişmeyen kültür unsurlarını bu yeni din ile harmanlıyor, bir yandan da büyük bir heyecanla İslam medeniyeti dairesinde kendilerine bir yer edinmeye çalışıyorlardı. Henüz Türklerin İslamlaşma süreci sırasında Maveraünnehir Bölgesini dolaşmış olan zühd cereyanı, çok geçmeden Türkistan'a girdi ve hicrî III. asırda bir ekol oluşturacak kadar zahid/mutasavvıf barındıran Nişabur, Herat ve Merv'de olduğu gibi, IV. asırda da Buhara, Semerkand ve Fergana'da, Ata ya da Bab yani Baba adıyla anılan Türk şeyhlerine rastlanmaya başlandı. Kısa bir süre sonra şehir merkezlerinden içerilere doğru hızla yayılan tasavvufi cereyan, kendilerine ilk ciddi din bilgilerini de getirdiği için göçebe Türkler arasında hararetle kabul gördü ve İslam öncesinin folklorik vaizleri kam ve bahşilerin yerini ata ve babalar almaya başladı. Nişabur ekolünün temel öğretisi olan ve Arap dünyasındaki zühdi ve ahlâkçı tasavvuf anlayışına bir tepki olarak cezbe faktörüne ağırlık veren melâmet ile ondan vücut bulan Kalenderilik de, hoşgörülü ve samimî yapısıyla uzun süredir Budist ve Maniheizt inançların etkisi altındaki Türk topluluklarının Müslüman olmasında önemli bir rol oynadı. XI. yüzyılda Yusuf Has Hacib'in yazdığı Kutadgu Bilig mesnevisi ile birlikte edebî ürünlerini de İslamiyet'in şekillendirmesine izin veren Türkler, XII. yüzyılda sahneye çıkacak olan ilk büyük Türk sufisi Ahmed Yesevî'yi beklerken, onu anlamaya yönelik gerekli hazırlığı yapmışlardı (Köprülü 1991: 12-20; Ocak 1992a: 13).

İslâmiyet'in farklı coğrafyalara yayılması, halk tarafından benimsenmesi, bir tür misyonerlik görevi yapan tarikatlar ve sûfler aracılığıyla olmuştur. Türklerin İslâmiyet öncesinde "atanın öldükten sonra üstün birtakım güçlerle donanması ve böylece yakınlarına yardım edebileceği inancından doğan atalar kültü, şeyhlerin adları çevresinde oluşan çeşitli kerametler ve menkıbelerin kolaylıkla kabul görmesine ve veli kültürünün oluşmasına zemin hazırladı (Ocak, 1992:12)

Coğrafi şartlar gereği Horasan'la yakın ilişkilere giren Türkler arasında tasavvuf yayılma olanağı buldu. Buhara, Fergana, Irtıç (Sayram) gibi bölgelerdeki mutasavvıflar göçebe Türklerle tasavvufu yayıyorlardı. Ahmet Yesevî'nin ortaya çıktığı coğrafya Müslümanlaşmış ve tasavvufi yaşama biçimiyle tanışmıştı. Ahmet Yesevî ortaya çıktığında göçebe Türkler arasında onların anladıkları dille halka seslenen, İslam kurallarını ve geleneklerini yayan dervişler vardı (Köprülü, 1981:18).

Türk âlemi tasavvuf düşüncesine alışmış, mutasavvıfların menkıbe ve kerametleri yalnız şehirlerde değil, göçebe Türkler arasında da yayılmıştı. İlahîler, şiirler okuyan, Allah rızası için halka birçok iyiliklerde bulunan onlara cennet ve mutluluk yollarını gösteren dervişleri, Türkler eskiden beri dinî kutsallık verdikleri ozanlara benzetip onlara inanıyorlardı. Bu şekilde eski ozanların yerini "ata", "bab" adlı dervişler almıştı. Arslan Bab, Korkut Ata, Çoban Ata bunlardan bazılarıdır. Ahmet Yesevî kuvvetli bir şairdi; ama onun başarısı daha önce dervişlerin hazırladığı ortam üzerine kurulmuştur (Köprülü, 1984:19).

Türk kültürü tarihi açısından, Anadolu'da dinsel inançlara farklı bakış açıları yeni tarikatları doğurmuştur. Anadolu sūfiliği, İslamiyet öncesi inanç sistemleri ve sosyal yaşamın etkisiyle karışmış, Anadolu'ya özgü bir sentez oluşturmuştur (Artun, 2001:27).

İslamiyet öncesi çeşitli inanç sistemlerinden etkilenen Türkler, her semavî dine geçişte olduğu gibi bunlardan bir kısmını yeni dine taşıyıp onun kalıplarına uydurmuşlardır. Her inanç sistemi topluma uygun yapı kazanır. İslamiyet dervişlerce yayıldı. Bu dervişlerin çoğu kamların ozanların ya da Şamanların devamıydı. Bunlar eski inançlarla İslamiyet'i uzlaştırmışlardır. Kültür tarihi açısından temel süreç kültürleşmedir. Anadolu'daki Türkler kültürel etkileşim içinde yeni kültürel kimlik kazanmışlardır (Güvenç, 1993:98).

Hicretin ilk yüzyılından itibaren bir züht ve takva anlayışı içinde ortaya çıkmaya başlayan tasavvuf hareketi miladî 9. yüzyıldan sonra geniş ve renkli bir düşünce sistemi olmuştur. 11. yüzyılda tarikatların kurulmasıyla tasavvuf bütün İslâm âlemine yayılmıştır (Ocak,1984:1). Türk kültür tarihi açısından Anadolu'da dinsel inançlara değişik bakış açıları tarikatları doğurmuştur. Anadolu sufiligi İslâmiyet öncesi inanç sistemleri ve sosyal yaşamın etkisiyle karışmış Anadolu'ya özgü bir sentez oluşturmuştur (Güvenç,1993:138).

Türkler arasında ilk olarak Orta Asya'da Ahmet Yesevî ile görülmeye başlayan tasavvuf akımı daha sonra Moğol istilasıyla Anadolu'ya gelen dervişlerce etkili olmuştur. Anadolu'da Yunus Emre'yle doruk noktasına ulaşan dinî-tasavvufî edebiyatın her dönemde her zümrede Osmanlı-Türk kültürünü oluşturmakta önemli rolü olmuştur.

13.-15. yüzyıllar arasında Anadolu halk edebiyatı geleneğini bir yönüyle derviş âşıklar temsil etmişlerdir. Bunlar İslâmiyet öncesi inanç sistemlerinde varlığını sürdüren yarı kutsal âşıklık geleneğini sürdürmüşlerdir.

Geniş bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde, İslamiyet'ten önceki dönemlerde, zaman zaman bazı farklı inançlara yönelmiş olmakla birlikte "Gök Tanrı" merkezli bir dinî sistemin "bilgi" kaynağından beslenen Türkler, IX.-X. yüzyıllardan itibaren İslam kültür çevresine girmiş ve yeni sosyo-kültürel hayatını, İslam dini ve tasavvuf düşüncesi bağlamında oluşan "yeni bilgi" merkezinden beslenerek düzenlemeye başlamıştır. Göçebelikten yerleşik hayata geçiş; şehirleşme ve yeni kurumların oluşumu; sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik düzenlerdeki "yeni bilgi" birikimine göre gerçekleştirilmiştir. Bu yeniden yapılanma döneminde, daha sonraki yüzyıllarda muhtelif adlarla da anılacak olan "Tekke-Tasavvuf Edebiyatı" ürünleri, İslam bilgisinin ve tasavvuf anlayışlarının geliştirilmesi ve aktarılması amacıyla kurumlaşan "tekke"ler çevresinde oluşmaya başlamıştır (Akarpınar- Arslan, 2004: 228).

X.-XI. yüzyıllarda Türkistan'da ilk örnekleri verilen tekke-tasavvuf edebiyatı, eski Türk dini öğelerini de barındırmış ve millî edebiyat geleneğini sürdürmüştür. Tarihî süreç içinde tekke-tasavvuf edebiyatı'nın geçirdiği devreler birbirinin devamı olmakla birlikte, yapı, işlev ve önem bakımından bazı farklılıklar da göstermektedir. Farklılıklar, toplumun yaşadığı sosyal, kültürel, siyasal, ekonomik gelişme ve değişimlerden kaynaklanmıştır. Devrelerin özellikleri dikkate alındığında tekke-tasavvuf edebiyatı'nın, X.-XII. yüzyıllarda "hazırlık ve oluşum", XIII.-XV. yüzyıllarda "gelişme ve yayılma", XVI.-XVII. yüzyıllarda ve sonrasında edebî anlamda özgün eser sayısının azalması; düşünce ve üslûp bakımından daha önce verilen eserlerin tekrarından öteye geçilmemesi; din-tasavvuf konulu metin üretiminin gerek divan edebiyatı gerekse halk edebiyatının âşıklık geleneğinde sürdürülmesi vb. nedenlerle "duraklama, gerileme ve dönüşüm" dönemlerini yaşadığı söylenebilir (Akarpınar-Arslan, 2004: 228-229).

Barkan, Orta Asya'dan gelen Türk dervişlerinin Anadolu'daki ıssız ve boş yerlere yerleştiklerini, buralarda bir çeşit "Türk manastırı" diyebileceğimiz tekkeler kurduklarını kaydetmektedir (Barkan: 1942:18). Devrinin sosyal, kültürel ve sanatsal çekim merkezlerini oluşturan bu kurumlar, başlangıçtan itibaren Anadolu'daki Türk devletinin kuruluşu ve ilerlemesi sırasında, toplum içinde birlik ve bütünlük işleviyle önemli bir yer edinmesine rağmen, daha sonraki dönemlerde belli oranlarda tersine bir işlev kazanarak huzursuzluk ve parçalanma âmili hâline gelmiştir (Güngör:1982: 188-191, Uludağ: 1990: 42-43).

Basit bir Müslümanlık sürdüren göçebe ve köylü bozkır Türklerinin eski inançları da Yesevîliğe karıştı. Yesevîlik ilk olarak Seyhan havalisinde, Taşkent civarında ve doğu Türkistan'da yerleşmiştir. Yesevîlik Moğol İstilasını sonucunda Horasan, İran, Azerbaycan bölgelerindeki Türkler arasında varlığını gösterdikten sonra 13.yüzyılda Anadolu'ya girmiştir. Yesevî şeyhlerinin bazen dervişleriyle birlikte küçük zümreler hâlinde göçü 14. yüzyıla kadar devam etti. Hacı Bektaş ve Sarı Saltuk gibi en bilinen Anadolu sûfilerinden başka, Azerbaycan ve Anadolu sahalarında Yesevî dervişleri geleneği yaşatmıştır. (Köprülü, 1976:213).

Dinî-tasavvufî Türk edebiyatının başlangıcı Ahmet Yesevî ve Yesevîlikle olmuştur. 12. yüzyılda Türkistan'da ortaya çıkmış ilk Türk tarikatı olan "Yesevîlik" ile İslamî bilgi, ahlak ve tasavvuf prensiplerini geniş halk kitlelerine öğretip telkin eden Ahmet Yesevî ve halifeleri olmuştur. Yesevîlik düşüncesine bağlı derviş ve ozanlar 11. yüzyıldan itibaren Anadolu'ya geldiler. 13. yüzyılda Anadolu'daki siyasî ve ekonomik çöküntü ortamında dinî-tasavvufî düşüncelerle beslenen bir zemin üzerinde Mevlâna ve Yunus Emre gibi iki büyük sanatçı yetişti. Klasik İslam kültürüne bağlı Mevlâna, Farsça yazdığı şiirlerle aydın çevrelerde, Yunus ise Türk diliyle yazdığı şiirlerle halk çevrelerinde büyük etki bıraktı. Bu dönemde dinî konular dışında şiir söyleyen ozanların yanı sıra dinî-tasavvufî düşüncelerini tekkeler çevresinde sistemli bir şekilde yaymaya çalışan birtakım dervişlerin yeni bir şiir yarattığını görüyoruz (Artun, 2001: 27).

14. yüzyılın başlarında Anadolu'nun kuzeybatısındaki Bizans ucunda, büyük çoğunluğu itibarıyla konar göçerlerden oluşan toplumsal yapıya dayanan bir uç beyliği olarak tarihte yerini almaya başlayan Osmanlı Devleti bu iki paralel İslam yorumunun varisiydi. Halkın bir kesimi mistik İslam'ı yaşıyordu. Âşık Paşazade, Oruç Beg ve Neşrî tarihleri gibi erken Osmanlı kaynaklarında beyliğin kardeş dönemi "Rum Abdalları" yahut "Abdalân-ı Rum" diye tabir edilen Ahmed Yesevî sûfilik geleneğinin temsilcileri olan dervişlerin menkıbeleriyle iç içe tasvir olunmaktadır. Başta Osman Gazi olmak üzere I. Murat gibi Osmanlı beylerinin etrafı Şeyh Edebâlî, Geyikli Baba, Kumral Baba, Abdal Musa, Abdal Murat, Abdal Mehmet ve Postınpuş Baba gibi Şeyh ve dervişlerle çevriliydi (Ocak, 1992:85). Osmanlı devleti büyüyüp genişleyince I. Murat devrinden başlayarak geleneksel halk İslam'ı yerini Sünnî medreselerin güdümündeki kitabî İslam'a bıraktı.

13. yüzyıldan itibaren halk arasında kendini göstermeye başlayan bu hareketlerin içinde bazı şairler öne çıkmıştır. Şeyyad Hamza Anadolu'da ilk Türkçe şiirleri kaleme almasıyla bir yol açıcudur. Onu gerek kullandığı Türkçe, gerek duygu zenginliği, gerek samimi inançları dile getirmesi ve mükemmel Türkçe deyişleriyle Yunus Emre izler. Yunus'la birlikte aynı dönemin içinde tasavvuf dünyasına kaynaklık eden Mevlâna Celaleddin Rûmî ve Hacı Bektaş Veli bu çığırın açılmasında öncülük yapmışlardır.

Bu çığır içinde Yunus'un söz ustalığı günümüze kadar ulaşan berrak ve içten deyişleriyle kendini ortaya koymaktadır. Bu edebiyat, Yunus'tan sonra en güçlü temsilcilerini 15. yüzyılda buldu. 16. yüzyıl Alevî-Bektaşî edebiyatının yanında Hacı Bayram Veli'nin ölümünden sonra Bayramîye tarikatına bağlı olarak doğan, Melâmî-Hamzavî kolunun doğurduğu Melâmî- Hamzavî edebiyat bir önceki yüzyılda doğmuş tekke şiirini sürdürmüştür.

14. yüzyılda Türkçe bilinçle kullanılmaya başlanmıştır. Bu yüzyıl geçiş dönemidir. Anadolu Müslüman Türk halkına tasavvuf öğretmek amacıyla kaleme aldığı 12 bin beyitlik didaktik mesnevî olan "Garipnâme", doğrudan tasavvufu konu olan "Fakrnâme", "Vasfihal" gibi mesnevîlerle Âşık Paşa önde gelir. Başlangıçta efsaneye dayandığı için ve her ne kadar İran edebiyatı etkisinde kalınsa da "Kesikbaş Hikâyesi, Ejderha Destanı, Güvercin Hikâyesi, Muhammed Destanı, İbrahim Destanı, İsmail Destanı, Muhammed Hanefi Cengi, İbrahim Edhem Destanı, Maktel-i Hüseyin vd. manzum dinî destanlardır. Bunlar Anadolu halkı için kaleme alınmış dinî içerikli eserlerdir (Uçman, 1985:12).

Tekkeler, medreseler gibi Türk-İslam uygarlığının bir ürünü olarak ortaya çıkmış, yüzyıllar boyunca Türk kültür ve sosyal hayatına damgasını vuran kültür merkezleridir. Dinî-tasavvufî halk edebiyatı dünya görüşü bakımından İslamî esaslara ve tasavvuf anlayışına bağlıdır. Anadolu'da Türk diliyle yazılı bir edebiyata varışta tasavvuf akımının önemi büyüktür. 13. yüzyılın başlarında Moğol istilasından kaçıp Anadolu'ya gelen birçok sûfinin etkisiyle I. Alaeddin Keykubat döneminden başlayarak tasavvufî düşünce hız kazanır. Orta Asya özellikle Horasan sahasından Türkmen şeyh ve dervişleri de bu çağda akın akın Anadolu'ya geldiler. Tasavvuf düşüncesini geniş halk kitlelerine

yaymak isteğiyle dinî-tasavvufî eserlerde Oğuz Türkçesi edebiyat ve yazı dili hüviyetiyle kendini göstermeye başlar. Böylelikle Türkçe bilen toplulukları aydınlatmak amacını güden Türkçe dinî-tasavvufî bir edebiyat doğar. Bu edebiyat 13. yüzyılda dinî-tasavvufî ve didaktik bir mihver üzerinde döner (Akün, 1994:393).

Tekke şairleri halka ulaşma yolunda hem divan şairlerinin hem de halk şairlerinin vezin, nazım birimi ve nazım şekillerini rahatlıkla kullanırlar. Şiirin dış özellikleri onlar için ayrıntıdan ibarettir. Asıl olan şiirin içeriğidir. Dinî şiirlerde didaktik üslûp hiç değişmez. Bütün bu şiirlerde kâinatın ve insanın yaratılışı, âdem-Allah / âdem-âlem ilişkileri, insanın ruh derinlikleri ve ahlâkî olgunlaşma, aşk ekseninde şekillenen beşerî ve ilahî telakkiler, tarikat usul ve âdâbları gibi konular, tasavvufî terminoloji kullanılarak didaktik ve içten bir üslûpla anlatılır (Akarpınar-Arslan, 2004: 258).

Anadolu'da tasavvufun gelişmesi 13. yüzyıldadır. Moğol istilasından kaçan şeyhlerin Anadolu'ya sığınmaları, halkın fakirlik ve zor günler yaşıyor olması, siyasi ve sosyal hayattaki bozukluklar 13. yüzyıl Anadolu halkını tasavvufa yöneltti. Gerek gezginci gerek yerleşik tasavvuf kuruluşları Anadolu'yu kapladı.

Anadolu'nun İslamlaşmasından sonra bu tarikatlardan bazıları geniş ölçüde yayıldı. Bunların yanında Anadolu'da geniş yayılma alanı bulan iki ayrı tarikat daha doğdu. Mevlevîlik ve Bektaşîlik. Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşunda tarikatların yararı görüldü. Bu bakımdan padişahların tarikatlara karşı tutumları olumlu oldu. Özellikle Hacı Bektaş Veli'nin Yeniçeri Ocağına manevî kurucu olarak kabul edilmesi, Bektaşîliğin bu ocakta nüfuzunu sürdürmesini sağladı. Mevlevîlik daha çok yüksek tabaka, Nakşibendîlik ulema sınıfı, Kadiriye, Halvetîlik ve kolları da halk arasında yayıldı (Erünsal, 1973:909).

Anadolu'da oluşan halk sûfliği zümreleri şunlardır

a-Kalenderîler

Kalenderîlik 10. yüzyılda Orta Asya ve İran'da Horasan Melâmetîliğinden kaynaklanan bir sûflik akımı olarak ortaya çıktı. Kalenderî dervişleri diğer tarikat mensupları gibi Moğol istilasının önünden kaçarak kalabalık gruplar halinde Anadolu'ya girdiler. Kalenderîler tarafından en çok kullanılan unvan Abdal kelimesidir. Bunlar bekar yaşarlar, zamanın ahlak ve şer'î kurallarına uymazlardı. Bunlar tam İslamlaşmamış zümrelerdi (Gölpınarlı, 1963:146).

b- Yesevîler

Ahmed Yesevî tarafından Maverâünnehir'de Horasan Melâmetîyye okulunun kolu olarak kurulan bu Türk tarikatı, kısa zamanda konar-göçer Türk boylarının sosyo-kültürel yapılarına uyarlanmış ve eski Türk inanç ve gelenekleriyle karışmış bir mahiyet kazandı. 12. yüzyılın ortalarından itibaren Türkmenler arasında yayıldı. Baba, dede veya ata unvanlı Yesevî dervişleri İslam inanışlarını yüzeysel bir biçimde yorumlayıp müritlerine sunuyorlardı. Yesevîlik göçebe Türkmen çevrelerine adapte olarak sade ve içten bir halk tasavvufu hâline gelmiştir (Köprülü, 1984:100).

Yesevî babaları 13. yüzyılın başlarında Moğol istilası sonrası Anadolu'ya sığınmışlardır. Kendileriyle birlikte Ahmet Yesevî'yle ilgili bütün sözlü gelenekleri de getirmişlerdi. Onun ve hâlifelerinin tasavvufî düşüncelerini sadelik içinde öğrettiler. Bu sözlü gelenek aracılığıyla "kuş donuna girmek, kayaları harekete geçirmek, ejderha öldürmek" gibi motifler Anadolu'ya taşındı. Daha sonraki dönemde Anadolu'da yazılan Evliya menkıbelerinde de özellikle Hacı Bektaş Veli çevresinde toplanan menkıbelerde sık sık görülen inanç motifleri Orta Asya'dan Anadolu'ya taşındı. Anadolu'daki Yesevî metinleri 15. yüzyılda şekillenmiştir. Hacı Bektaş Veli Menakıbnâmesinde (Vilayetnâme) kuvvetli izleri görülür. Eski ozanlara benzerlik gösteren bu babalar, dedeler ve atalar özellikle din adamı, büyücü, kabile şefi, hekim kimliği taşıyordu. Bunlar İslam öncesi eski efsaneleri İslâmî evliya menkıbeleri şekline dönüştürerek onları taşıyıp korumuştur. Ahmet Yesevî ile ilgili menkıbeleri halka yaymışlardır (Köprülü, 1984:400).

c- Haydarîler

13. yüzyılda Anadolu'da en etkin halk tarikatlarından biri de Haydarîliktir. Bu tarikat Yesevîliğin Kalenderîlikle karışımından doğmuştur. Kutbeddin Haydar adlı bir Türk şeyhi tarafından kurulan Haydarîlik Türkmen aşiretleri arasında hızla yayıldı. Haydarîler, Moğol istilasından sonra Anadolu'ya

sığındılar. Haydarîler, Kalenderîlerle aynı inanç ve düşünceleri taşıyordu. Haydarîlik hem Anadolu Selçukları hem de Osmanlılar döneminde önemli roller oynamış bir tarikattır (Köprülü, 1927:200).

d- Vefâiler

Türk âlemi tasavvuf düşüncesine alışmış, mutasavvıfların menkıbe ve kerametleri yalnız şehirlerde değil, göçebe Türkler arasında da yayılmıştı. İlâhîler, şiirler okuyan, Allah rızası için halka birçok iyiliklerde bulunan onlara cennet ve mutluluk yollarını gösteren dervişleri, Türkler eskiden beri dinî kutsallık verdikleri ozanlara benzetip onlara inanıyorlardı. Bu şekilde eski ozanların yerini “ata”, “bab” adlı dervişler almıştı. Arslan Bab, Korkut Ata, Çoban Ata bunlardan bazılarıdır. Ahmet Yesevî kuvvetli bir şairdi; ama onun başarısı daha önce dervişlerin hazırladığı ortam üzerine kurulmuştur (Köprülü, 1984:19).

Halk Sûflüğünün Anadolu’da Yeniden Yapılanması

a-Babaîlik

Baba İlyas’ın hayattayken kutsallaşan kişiliği dinî ve tasavvufî hareketin merkezi olur. Bu akım Türkmenler arasında doğduğu için onların sosyal, dinî ve kültürel yapılarına uygun bir mahiyet ortaya koymuştur. Türkmenler henüz Müslüman oldukları, yeni dini özümseyemedikleri için eski inanç ve geleneklerin etkisi büyük ölçüde devam etmiştir. Eski inançların yaşandığı, bir tür halk İslam’ı olarak adlandırabileceğimiz İslâmiyet Sünnîliğe uymayan bir yapıyı yansıtıyordu. Babaîliğin inanç ve gelenekleri Kızılbaş zümrelere ve Bektaşîlik tarikatına miras kaldı. Bektaşîlikte çeşitli tabiat kültürleri ve Gök Tanrı inancı gibi eski Türk inançlarıyla Şamanizm, Budizm, Zerdüştilik, Manihaizm, Mazdaizm, Hristiyanlık gibi Türk zümreleri arasında yer bulmuş dinlerin ve Anadolu inançlarının kalıntılarıyla beslendi. Bu kalıntılar arasında atalar kültü, dağ, tepe, taş, kaya kültürleri, ağaç, su ve ateş kültürleri, tenasüh, hulûl, metamorfoz ile ilgili inançlar yer tutar (Ocak, 1991, 375).

b-Bektaşîlik

Bektaşîlik, Babaî hareketinin bir araya topladığı heterodoks sûfî tarikatlarından biri olan Haydarîlik içerisinde, 14. yüzyıl Rum Abdalları’ndan Abdal Musa tarafından Hacı Bektaş-ı Veli kültü etrafında geliştirilmiş ve 16. yüzyıl başında Balım Sultan tarafından bağımsızlaştırılarak değişik bir organizasyonla, bir tarikat olarak tarih sahnesine çıkarılmıştır. Hacı Bektaş her ne kadar Bektaşîlerce öyle sayılsa da gerçekte bu tarikatın kurucusu değildir; ama onun şahsiyeti etrafında oluştuğu için “pîr”i sayılır. Bu sebeple Bektaşîler kendisini “Hazret-i Pir” olarak anarlar. Bektaşîlik, başlangıçtan beri Osmanlı yönetimi ile barışık olup (1826’ya kadar) onun tarafından gözetilip kollanmıştır. Bektaşîliğin sosyal tabanı, hepsi birer halk sûfisi olan Türkmen babaları tarafından oluşturulmuştur (Ocak, 2000: 20).

Bektaşîliğin oluşumu 13. yüzyılda Anadolu’da ortaya çıkan sosyal, dinî ve siyasî hareketlerle Babaî isyanına kadar uzanır (Köprülü, 1984:207). Babaîlik hareketi, Anadolu’daki Kalenderîye, Haydarîye, Yesevîye ve Vefâîye tarikatları tarafından benimsenerek 14. yüzyılın başlarından itibaren Abdâlan-ı Rum, yahut Rum Abdalları adı altında sürdürüldü. Aralarındaki ortak özellik Baba İlyas’ın hâlifesi Haydarî şeyhi Hacı Bektaş Veli geleneğinin varlığıydı. 14. yüzyıldan itibaren Hacı Bektaş Veli geleneği ve kültü yayılmaya başladı. Hacı Bektaş Veli Zaviyesi hareketin merkezi oldu. Abdal Musa gibi kendilerine Baba İlyas müridi adını veren Rum Abdalları, Anadolu’da çeşitli yerlerde zaviyeler açarak Hacı Bektaş Veli düşüncesini yaydılar. Bektaşî edebiyatının kurucusu Abdal Musa’nın hâlifesi Kaygusuz Abdal’dır.

Bugünkü şekliyle bilinen Bektaşîlik, 1516 yılında öldüğü ileri sürülen Balım Sultan’ın tarikatın başına geçmesiyle şekillenmiştir. Yeniçeri ocaklarıyla varlığını sürdüren Bektaşîlik, Cumhuriyet dönemine kadar devam etmiştir. Rumeli’deki fetihlere paralel olarak Bektaşî dervişleri yeni topraklarda zaviyeler açtılar. 14. yüzyılda Bektaşîlik, Hurufî ve Şîî akımlardan etkilendi. Balım Sultan’la Ulûhiyyet kavramı “Hak-Muhammed-Ali” ve “12 İmam İnanışı” Bektaşîliğe girmiştir. Yesevîlikle başlayan ve Kalenderî inanışlarıyla gelişen Bektaşî tasavvufunun kendi yapısına uygun bir rengi vardır. Vahdet-i vücud sistemi Bektaşîliğin tasavvuf anlayışını etkilemiş fakat “hulûl” inanışlarıyla birleşmiştir. Bektaşîlikte eski kültür izlerini taşıyan ayin ve erkân geliştirilmiştir. Bektaşî ayin ve erkânı “dört kapı-kırk makam” şeklindeki tasavvuf anlayışına dayanır. Kul ancak şeriat, tarikat, mârifet ve hakikat kapılarını ve her kapıdan on makamı geçerek Hakk’a ulaşır. Bütün âyin ve

erkân kulun bu yolculuğunu temsil eder. İkrar ayini olan tarikata giriş Manihaizm'in dine kabul törenlerini hatırlatır. Ayrıca Manihaizm'deki üç mühür prensibi Bektaşilikte "eline, diline, beline sahip olma" düsturu olmuştur (Ocak, 1992:376).

İslam öncesi dönemde kam-ozanların kopuz eşliğinde terennüm ettikleri manzum sözlerden Ahmet Yesevî'nin hikmetlerine, Yunus Emre'nin deyişlerine kadar uzanan bir gelişim zincirinin ürünü olan nefesler gerek nazım, gerekse musikî olarak zengin bir içeriğe sahiptir. Bunlar aynı zamanda Bektaşî inanç ve geleneklerini taşıyan yaşatan belgelerdir.

c-Alevîlik

Alevîlik, Bektaşilikten ayrı bir yapıda olsa da, birtakım ayrılıklar bulunsa da inanç ve ritüeller bakımından genelde aynı görüntüyü sergiler. Her ikisinin de dinî tabanı aynıdır. Her ikisi de büyük dinî-sosyal bir hareket olan Babaî hareketinden doğmuştur. Bektaşilik bir tarikat yapılanması içinde oluşmuş Alevîlik ise kapalı bir toplum yapısı içinde bir çeşit kavmi mezhep olmuştur. Alevîliğin sosyal tabanı Türkmen babalarının hitap ettiği Türkmen zümreleridir (Ocak, 1996:19).

Osmanlı-Safevî mücadelesi döneminden önce Osmanlı merkezî yönetimiyle, hele Sünnî halkla çok ciddi bir zıtlasma olmayan Alevî zümreleri, bu dönemde, mevcut birtakım sosyal ve iktisadî problemleri Osmanlı yönetimi aleyhine kullanan ve onlara bir "yeryüzü cenneti" vâdeden Safevî devletinin yanına geçtiler. İşte böylece, Osmanlı yönetimiyle Bektaşiler değil, Alevîler karşı karşıya geldiler. Bunun üzerine iki taraf arasında zıtlasma giderek şiddetli bir bölünme hâline dönüştü. Köylü veya konar-göçer Türkmen zümreleri bazen Safevîlerin tasvip hattâ organize ettikleri, bazen de karşı çıktıkları- birtakım isyanlara giriştiler. 1510'larda başlayan bu isyanlar, giderek gelişti. Osmanlı yönetimi bunları kanlı bir biçimde bastırdı. Bunun etkileri hiç beklenmedik bir sonuç yarattı: Alevî toplumu, devletten ve giderek Sünnî toplumdan kendini soyutlamaya yöneldi. Bu arada Alevîlik Doğu Anadolu'da da yayıldı (Ocak, 2000: 20-21).

Alevîlik ve Bektaşîliğin doğuşuyla, Hz. Ali ve hilâfet meselesi, Hz. Ali ve Muaviye kavgasının bir ilgisi yoktur. Ama 16. yüzyılda Hz. Ali, Sünnîliğin inançlarındaki Hz. Ali'den çok farklı bir biçimde, Şah İsmail tarafından Alevîliğin inanç merkezine oturtuldu. Böylece heterodoks göçebe Türk Müslümanlığı, Alevîlik oldu. Alevîlik'teki bugün mevcut mitolojik nitelikli Hz. Ali inancının, Sünnîlerin anladığı "Hz. Ali sevgisi ve onun gibi yaşamak" meselesiyle örtüşen en ufak bir yanı yoktur. Alevîlik'teki Hz. Ali inancı ve kültü, tamamiyle apayrı bir mahiyet arz eder ve başlı başına "mitolojik bir teoloji"dir (Ocak, 2000: 254). Alevîlik, teolojik birtakım tartışmaların sonunda ortaya çıkan klasik İslâm mezhepleri türünden bir mezhep de değil, bir halk İslamıdır. Türkiye tarihi içinde iki form altında, belirmiştir: Bu formlardan birini bir tarikat olan Bektaşîlik, diğerini ise, belki bir mezhep diyebileceğimiz Alevîlik temsil eder (Ocak, 2000: 19).

Alevîlik, Hz. Ali sevgisinin ve ona bağlılığının bir kurum şeklinde ortaya çıkışıdır. Alevîlik Anadolu Türkleri arasında özel bir şekilde yoğunlaşmış, yalnızca Bâtîniğin bir devamı değil, Yesevîlik, Haydarîlik ve Kalenderîlik gibi tarikatların ve Hurufîliğin teorilerinin Türk gelenek ve göreneklerinin karışımıdır. Anadolu Alevîliği, Balkanlarda Sarı Saltuk (13. yüzyıl) ve Otman Baba gibi Horasan çıkışlı alp erenler aracılığıyla yayılmıştır. Ayrıca Eskişehir, Seyitgazi'ye yerleşen Baba Şüca da güç kazanarak tanınmıştır. Alevîlik bir mezhep niteliğindedir. Alevîlikte esas olan "musahiplik"tir.

Bugünkü Alevîliğin temelini oluşturan, ritüellerini, âyinlerini, bunların usul ve erkânını, eski âyinlerle karıştırarak yeni bir yapıya kavuşturan, 16. yüzyılda Şah İsmail Hatâyî oldu. O bunu, müthiş bir mistik lirizm yansıtan nefesleriyle ve teşkilâtçılık kabiliyetiyle başardı. Eski Şamanist nitelikli ve soy süren dinî liderliği, seyyidlik kurumuyla birleştirerek, başta kendisi olmak üzere, bu dinî liderlerin Hz. Ali soyundan geldiğini gösteren icâzetnâmeler dağıtmak suretiyle bugünkü dedelik kurumunu yarattı. Alevîliğin Hz. Ali ile, Ehl-i Beyt ile ilgisi böyle başladı (Ocak, 2000:253-254).

5. Alevî-Bektaşî Zümre Edebiyatı

Alevî-Bektaşî edebiyatı, gelenekleriyle, anlatım biçimiyle, terminolojisiyle, şuh ve müstehzi edasıyla, irfanı ve inancıyla orijinal bir edebiyattır. Bu özellikleriyle diğer edebiyatlardan kolaylıkla ayırt edilir. Alevî şairler tasavvufu kendi anlayışlarına göre yorumlarlar. Şiirlerinde neşve hakimdir (Levend, 1993:25).

14. yüzyıl başlarında Yunus Emre, 14. yüzyılda Abdal Musa, 15. yüzyıl başlarında Kaygusuz Abdal cezbeyle vahdet-i vücud düşüncesini şiirlerinde işliyorlardı. Vahdet-i vücud anlayışının aşırı cezbe ile sık sık hulûl inancına kaçan anlatımlarla bütünleştiği de görülür. Kaygusuz Abdal'ın mensur eserlerinde veya Dilgûşa, Saraynâme, Vücutnâme gibi manzum terennümlerinde her iki tavrı da görebilmek mümkündür. Rum Abdallarının 16. yüzyılın başında bütün kültür ve düşünce mirasçısı olan Bektaşîlik, coşkucu vahdet-i vücud düşüncesindeydi. 16. yüzyıldan itibaren Bektaşî şairleri divanlarında, şiirlerinde, nefeslerinde coşkun bir tenasüh ve hulûl inancına dönüşmüş vahdet-i vücud anlayışını tek hakim renk hâline getirdiler. Viranî, Teslim Abdal, Yeminî, 17. yüzyılda Muhyiddin Abdal vd. bu akımı temsil ettiler (Ocak,1998:120).

Bektaşî şiirinde Bektaşî inancına ait düşünceler özel terimlerle bu anlayışın adap ve erkânı geniş bir şekilde işlenir. Allah, Hz. Muhammet ve Hz. Ali sevgisi ile bu anlayışın büyüklüğü, Bektaşî şiirinde sık işlenir. Şairler söyleyişlerini tabiat güzellikleriyle süslemişler, insanı ve hayat sevgisini başarılı bir şekilde işlemişlerdir. Özellikle Ahmet Yesevi ve Hacı Bektaş Veli'de görülen tasavvufî anlayışı düzenleyen dört kapı (şeriat, tarikat, hakikat, marifet), bunların içinde yer alan onar bölümden oluşan kırk makam şiirlerde sık işlenmiştir (Özcan, 2002: 328-332).

Bektaşî anlayışının en yaygın şekilde işlendiği edebî ürün şiirdir. Bektaşî tekkelerinde okunan nefesler de ilahi boyutu kazanmıştır. Bektaşî şiiri, birtakım görüşleri, İslâm öncesi inançlara dayanan, sonraları Ahmet Yesevi'nin tasavvufî anlayışından etkilenecek Hacı Bektaş Veli ile pirini bulan ve bağımsız bir anlayışa dönüşen Alevî, Bektaşî, Hurûfî, Kalenderî, Kızılbaş, Tahtacı, Batınî vb. mezhep ve tarikatlar içinden çıkmış şairlerin çoğunlukla nefes, ilahî, deme, deyiş, taşlama, ağıt gibi Türklerin milli vezin şekli olan koşma tarzında meydana getirdikleri verimlerden oluşmaktadır. Bektaşî edebiyatı 14. yüzyılda Kaygusuz Abdal ile kurulmuş ve temsil edilmiştir. Nazım ve nesir alanında verdiği eserler ve didaktik tarzıyla dikkati çeken bu şair, sürrealist ifadeleri ile bu şiirin kuvvetli bir temsilcisidir. Şah İsmail Hataî, Pir Sultan Abdal, Kul Himmet, Seyrani, Nesimi, Kalender Abdal, Azbî, Muhyiddin Abdal, Yeminî (Özcan, 2002: 328-332).

Alevî Bektaşî edebiyatı bu zümrelerin geleneklerini, inançlarını, aralarında söylenen atasözlerini, deyimlerini de ifadelendirir, din ulularını över, onlara ait menkabeleri şiirleştirir, usulden, erkândan, ayinden bahseder. Alevî Bektaşî kültürünün kökleri Orta Asya İslâmîyet öncesi inanç sistemlerine kadar uzanır (Melikof, 1994:30). Hacı Bektaş Veli düşüncesi Alevî Bektaşî edebiyatının beslendiği en önemli kaynaklardandır. Onun Makalât'ında aşk insanla Allah'ın temas çizgisinde zuhur eder. Aşk insandaki gönül denen cevherin hakimiyeti olayıdır (Öztürk, 1992:21). Bu düşünce yaşama biçimi olmuş, Alevî Bektaşî şiirini şekillendirmiştir.

Alevî-Bektaşî edebiyatının kökleri Yunus Emre'ye kadar uzanmaktadır; fakat kuruluşu 14. yüzyılda Kaygusuz Abdal'la olmuştur. Zamanla bazı önemli farklar kazanan bu edebiyat öncelikle Alevî-Bektaşî inançlarını yaymaya hizmet eder hale gelmiştir. Tarih boyunca dinî baskılar, tepkilerle karşılaşmışlar yani olumsuz toplumsal ve ekonomik uygulamalara uğramışlardır. Dirlikleri ellerinden alınmış, askerî hizmetlerden uzak tutulmuşlar, toprağa bağlı olmaya zorlanmışlardır. Bu nedenle zaman zaman ayaklanmışlardır. Alevî-Bektaşî şiiri de bir kavga şiiri hâline dönüşmeye başlamıştır. Bunun en güzel örneklerini Pir Sultan Abdal'ın şiirlerinde görebiliriz.

14. yüzyılda Kaygusuz Abdal'la kurulan Alevî- Bektaşî edebiyatı 15. yüzyılda "Hataî" mahlasıyla ve daha çok heceyle şiirler söyleyen Şah İsmail-i Safavi'yi meydana çıkarmıştır. "Hataî", Alevî-Bektaşî edebiyatının en didaktik şairidir. 16. yüzyılda Sivas'ta asılan "Pir Sultan Abdal" ise bu edebiyatın en lirik şairidir. Pir Sultan Abdal'ın mensuplarından "Kul Himmet" ve onun çağdaşı "Hüseyn" lirizm açısından Pir Sultan Abdal'a yaklaşan şairlerdir.

Alevî geleneği bugüne kadar yaşamış şairlerin yedisini çok usta ve kutsal sayar. Bu şairlere "Yedi Kutuplar" adı verilir. Bu şairler "*Pir Sultan Abdal, Kul Himmet, Hatayî, Yeminî, Viranî, Teslim Abdal ve Nesimî*"dir.

Alevî-Bektaşî geleneğinde saz çok önemlidir. Saza büyük bir ilgi vardır. Özellikle ayin-i cemlerin semah bölümünde zâkirler saz çaldıkları için saz yüzyıllardır bu geleneğin vazgeçilmez bir parçası olmuştur. Alevî-Bektaşî edebiyatı Anadolu'nun öz edebiyatıdır. Alevî- Bektaşî kültürü felsefesi, törenleri, ürünleri, dili, her şeyiyle Anadolu'nundur, Anadolu'dan doğmuştur (Atalay,1991:88). Kербela faciası, Alevî ve Bektaşîlere yapılan haksızlıklar şiirlerde işlenir. Şairler

nefeslerinde Allah'la içli dışlıdır. Allah'a sitem şiirleri gerçekte sevgiye dayanan bir inancın ifadesidir (Gölpınarlı, 1992 :176). Alevî şairler bu tür deyişler için “Allah, şairleri kusurlarından dolayı kınamaz” anlamına gelen bir hadis olduğunu söylerler.

Alevî-Bektaşî edebiyatında dikkati çeken en büyük özellik hoşgörüdür. Hoşgörü bu edebiyatın tadı tuzu niteliğindedir. Hoşgörünün bulunduğu şiirde hissedilebilir bir gülümseme vardır. Bu özellik bu şiiri ilginç kılar. Alevî- Bektaşî kültüründe hoşgörü dışa vurulan bir görünüş değil, yüreğin derinliklerinden gelen bir onaylama biçimidir. Alevî kültüründe hoşgörü uygun zemini bulunca gülmeceyle birleşir. Hoşgörünün arkasında iğneleyici bir dokundurma da kendini gösterir. Bu bir noktada onaylanmayacak bir girişimin sezdirilmesidir (Özdemir, 1995:213).

Alevî-Bektaşî şairlerin nefes, deme ve deyişlerinde kullandıkları kelime terkip ve mazmunlar klişeleşmiş söz ve bilgilerdir. Onlar bu bilgileri geçmişte yaşamış şairlerden ve katıldıkları sohbetlerden öğrenmişlerdir. Şairler Allah'ın birliğini anlatırlar, insanı iyiye doğruya götürme yolu olarak niteledikleri “Hak yolu” için şiirler yazmışlardır. Onlar yürekten bağlı bir sevgiyle Allah sevgisini şiirlerinde dile getirirler.

Sonuç:

19. yüzyılda, Divan edebiyatında mahallileşme akımı artarken, divan şiirinin çevresine yakın âşıklar, divan şiirinin etkisine girmeye başlamışlardır. Âşık zümreleri oluşmaya; imparatorluğun parçalanması, politik ve sosyal değişimler, âşık tarzı şiiri etkilemeye başlamıştır. Âşık kollarında usta-çırak ilişkilerinin zayıflaması, yeniçeri ocaklarının kapatılması, geleneği besleyen tekkelerin işlevlerini yerine getirememesi ve kapatılması âşıkların yetişme kaynaklarının ortadan kalkmasına neden olmuştur (Köprülü,1961:29-30).

Toplumun her kesiminde ve kurumlarında görülen köklü değişikliklerden biri 19. yüzyılda Tanzimat'la ortaya çıktı. Batı'da 18. yüzyılda ortaya çıkan Fransız ihtilali dünyayı sarstı. Fransız ihtilâli milliyetçilik, hürriyet, eşitlik, hak, adalet gibi yeni kavramları yeni değerleri simgeleştirmiştir. Batı uygarlığı etkisinde oluşan Tanzimat edebiyatı bireyi ve toplumu derinden etkileyen yeni bir sanat ve edebiyat anlayışıyla yüzü Batı'ya dönük ayrı bir yolda oluştu. Âşık tarzı edebiyat da gelişmelerden etkilenerek yüzünü insana çevirdi ve dışa dönük konulara yönelmeye başladı.

20. yüzyıldan itibaren âşıkların ordudaki görevlerine son verilmesi, tekkelerin kapatılmasıyla âşıklar koruyucularını kaybettiler. Âşık edebiyatı gerileme sürecine girdi.

Tanzimat, Meşrutiyet, I. Dünya Savaşı Türk toplumunu ve günlük yaşamı hızlı bir değişmeye uğramıştır. Yeni kültürle önerilen yeni yaşama biçimi her geçiş döneminde olduğu gibi ikilemler yaratmıştır. Toplumsal sorunlar âşıklar tarafından sorgulanmaya başlar. Âşık eskiyen gelenek karşısında ne yapacağını bilemez. Değişim başlamış ve gelişime uyum gösteremez hale gelmiştir.

20. yüzyılda Batı kültürü etkisiyle yeni bir yaşama biçimi arayan Osmanlı toplumunda eski gelenekleri sürdüren toplumdaki gelişim ve değişimi yakalayıp izleyemeyen âşıkların eski biçimleriyle yaşayamayacakları bir gerçektir. Son elli yılda, çağlar boyu süren kültür ikiliği hızla ortadan kalkmaktadır. Bugün halkın yarısı artık aydınlı aynı kültür çevresini paylaşmaktadır. Köyde kalanlar da kent kültürüne hızla bağlanmaktadır. Günümüz insanı düşte görülen soyut sevgiliye sevda şiirleri yerine somut, yeni toplumun yarattığı yeni insan tipinin özlemlerine cevap verecek yeni duyuşlarla örülü yeni şiirler istiyor. Âşıklık geleneği de belirgin özelliklerini kaybetmeye başlamıştır. Âşık şiiri sözle yaratılıp sözle yayılır olmaktan çıkmaya başlamıştır. Örnekleri azalmakla birlikte saz eşliğinde topluluk karşısında doğmaca şiirler söyleyen âşıklar vardır. Doğmaca şiirde geleneksel şiir malzemesini kullanan âşık, yazarak ürettiği şiirlerde kişisel yaratmayı öne çıkararak yeni âşık tarzı şiire imzasını atmaya başlamıştır.

Köyden kente göçle büyük şehirlerde köy ve kent kültürü iç içe yaşamaya başlamıştır. Köyden şehre gelip büyük şehirlerde tutunma uğraşı veren insanların sıkıntıları, ikilemleri, âşığın şiirine konu olarak âşıklık geleneğinin konuları yeni bir boyut kazanmaya başladı. Ortaya kentte yaşayan, kent ortamında halkın kaynağından yararlanan, geleneğe yani açılımlar sağlayan yeni bir âşık tipi ortaya çıkmıştır. Günümüz âşıkları günümüzde gelenekten kopmaya başladılar.

KAYNAKÇA

Akarpınar, R. Bahar-M. Arslan (2004), "Tekke-Tasavvuf Edebiyatı" Türk Halk Edebiyatı El Kitabı, Grafiker Yay., Ankara.

Akün, Ömer Faruk (1994), "Divan Edebiyatı", TDV İslam Ansiklopedisi, c.9, İstanbul.

Artun, Erman, (1996), Günümüzde Adana Âşıklık Geleneği (1966-1996) ve Âşık Feymani, Adana Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, Adana.

Artun, Erman, (2001), "Anadolu İnanç Önderlerini Besleyen Eski İnanç Sistemleri, Dinler, İnanışlar," Uluslar Arası Türk Dünyası İnanç Önderleri Kongresi Bildirileri, Ankara.

Atalay, Besim (1991), Bektaşilik ve Edebiyatı, Ant Yay., 2. baskı, İstanbul.

Çetin, İsmet , (1997), Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenâmeleri, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

Ceylan, Ömür (2000), Tasavvufi Şiir Şerhleri, İstanbul.

Eraslan, Kemal (1983), Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Erünsal, İsmail (1973), "tarikat", Meydan Larousse, 11.C, Meydan Yayıncılık, İstanbul

Gölpınarlı, Abdülbaki, (1992), Yunus Emre ve Tasavvuf, İnkılap Kitapevi, Anka Ofset, İstanbul.

Güngör, Erol (1993), İslam Tasavvufunun Meseleleri, İstanbul.

Güvenç, Bozkurt (1993), *Türk Kimliği*, Ankara Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Güzel, Abdurrahman, (1989), "Tekke Şiiri", Türk Dili-Türk Halk Şiiri Özel Sayısı, TDK, Ankara.

İstanbul.

İz, Mahir -Kut, Günay (1985), "Divan Nazım ve Nesri", Büyük Türk Klasikleri, Ötüken-Söğüt Yay., İstanbul

Kaplan, Mehmet (1981), Tip Tahlilleri, Türk Edebiyatında Tipler, İstanbul.

Köprülü, M. Fuat, (1927), Türkiye Tarihi, İstanbul.

Köprülü, M. Fuat, (1981), Türk Edebiyatı Tarihi, Ötüken Yayınevi, İstanbul.

Köprülü, M. Fuat, (1984), Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Diyanet Yay., Ankara.

Levend, Agah Sırrı (1993), Halk ve Tasavvufi Halk Edebiyatı, Türk Dili Dergisi, Türk Halk Edebiyatı Özel Sayısı, s.207, Ankara.

Ocak, Ahmet Yaşar, (1991), Babailik, TDV İslam Ansiklopedisi, c.4, İstanbul.

Ocak, Ahmet Yaşar, (1996), "Anadolu Sufiliğinde Ahmet Yesevi ve Yeseviliğin Yerine Dair.", Türk Sufiliğine Bakışlar, 2. baskı, İstanbul.

Ocak, Ahmet Yaşar, (1998), "Alevi", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul.

Ocak, Ahmet Yaşar, (1992), *Menakıbnameler*, Ankara

Ocak, Ahmet Yaşar, (2000), Alevi ve Bektaşi İnançlarının İslâm Öncesi Temleri,

Özcan, Hüseyin (2002), "Bektaşiliğin Sosyo-Kültürel Çevresi" Türkler Ansiklopedisi, C.7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

Uçman, Abdullah (1985), "Tekke Şiiri", Büyük Türk Klasikleri, C.2, Ötüken-Söğüt Yay., İstanbul.

Uçman, Abdullah (1986), "Kaygusuz Vizeli Alaeddin", Büyük Türk Klasikleri, C.4, Ötüken-Söğüt Yay., İstanbul.